

ՄԱՏԱՂ ՍԵՐՆԴԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ՍԵՐՈ ԽԱՆՁԱԴՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ՄԵԼԻՆԵ ԳԻԼԱՎՅԱՆ

Հոդվածում քննարկվում են անվանի գրող Սերո Խանզադյանի պատմվածքներն ու «Վեց գիշեր», «Մեռածները հիշում են», «Արաքսը պղտորվում է» վիպակները:

Այս ստեղծագործությունները մեր օրերում ևս չեն կորցրել իրենց դաստիարակչական նշանակությունն ու գեղագիտական արժեքը: Դրանք կարևոր դեր կարող են խաղալ մատաղ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության, անձի ձևավորման և աշխարհայացքի ընդլայնման գործում:

Բանալի բաներ – եղեռն, պատմության դասեր, պայքար, վրեժ:

Սերո Խանզադյանի գրական հարուստ ժառանգության մեջ նշանակալի տեղ են գրավում ինչպես մանուկների ու պատանիների համար գրված, այնպես էլ նրանց ընթերցանության շրջանակները մտած պատմվածքներն ու վիպակները, որոնցից շատերն այսօր էլ չեն կորցրել իրենց ճանաչողական ու դաստիարակչական նշանակությունը, գեղարվեստական արժանիքները և կարևոր դեր կարող են ունենալ մատաղ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության կազմակերպման, անհատականության ձևավորման, աշխարհայացքի ընդլայնման գործընթացներում:

Սերո Խանզադյանի ամբողջ ստեղծագործությունն ընդհանրապես նվիրված է մարդու հայ տեսակին, նրա ստեղծագործ աշխատանքին, հոգսերին ու մտահոգություններին, հերոսական պայքարին, հոգևոր մաքառումներին: Այդ ստեղծագործություններից շատերն ունեն կենսագրական հիմք և գեղարվեստական տարբեր միջոցներով ներկայացնում են կոլեկտիվացման շրջանի, Հայրենական մեծ պատերազմի, ստալինյան դժնդակ տարիների, 1960-ականներից սկսած «գիտատեխնիկական հեղափոխության», գյուղի «սոցիալիստական վերափոխման» ժամանակների հայ ժողովրդի կյանքի տարեգրությունը, հայ մարդու հոգեկան դրաման: Գրողի ուշադրության կենտրոնում այդ ստեղծագործությունների մեջ նաև մանուկներն են, բազմաթիվ փորձությունների միջով անցած, որբության դառնությունները ճաշակած, մանկություն չտեսած, միանգամից հասունացած մանուկ ու պատանի հերոսները, որոնցից շատերն այսօր իրենց բարոյականության որակներով, դժվարություն-

ներին դիմակայելու ունակություններով հիմնալի օրինակ կարող են հանդիսանալ այսօրվա մեր երեխաների համար:

Հատկապես «...ուշագրավ են պատերազմի ու հետպատերազմյան տարիների կյանքը ներկայացնող պատմվածքների փոքրիկ հերոսները, ովքեր փոխարինում են ռազմաճակատ մեկնած իրենց հայրերին ու եղբայրներին: Անվանի գրողը հոգեբանական նուրբ դիտարկումներով է ներկայացնում իր փոքրիկ հերոսների ներաշխարհը, նրանց ծանր ապրումները, հոգեկան դրաման: Դժվարություններն օգնում են նրանց ճիշտ ապրել, ընտրել կյանքի օրինավոր ուղի, գնահատել աշխատանքը, սեփական քրտինքով օրվա հացը վաստակելու հաճույքն ու բերկրանքը»¹:

Մատաղ սերնդի դաստիարակության կազմակերպման համար հույժ արդիական նշանակություն ունեն Խանգաղյանի՝ պատմական թեմայով գրված ստեղծագործությունները («Վեց գիշեր», «Մեռածները հիշում են», «Արաքսը պղտորվում է» վիպակները ու «Վարք հարանց» շարքի պատմվածքները, բանասիրական թեմաների մշակումները):

Ս. Խանգաղյանը յուրահատուկ կամուրջ է ստեղծում հեռավոր անցյալի ու ներկայի միջև՝ իր պատանի ընթերցողին տալով ողջ կյանքի համար հույժ կարևոր դասեր: Նա ներկայացնում է «...պատմական անցյալի այն դրվագներն ու երևույթները, որոնցում պահված պատմամշակութային և բարոյահոգեբանական արժեքները, անցյալում իրենց համար ճանապարհի հարթելով, աշխատում են այսօրվա համար»²:

Պատմական թեմայով գրված ստեղծագործություններն ունեն տարածաժամանակային ընդգրկումների բավականին լայն սահմաններ՝ հայոց պատմության վաղնջական ժամանակներ, XVIII դարի ազգային-ազատագրական պայքար, Հայոց մեծ եղեռն, Արցախյան ազատամարտ: Այդ ստեղծագործությունները հիմնալի միջոց կարող են հանդիսանալ մանուկ ընթերցողների իմացությունների ընդլայնման, ազգային ոգու ամրապնդման, բարոյականային որակների մշակման համար:

«Վարք հարանց» շարքի պատմվածքների հիմնական մասը նվիրված է Մեսրոպ Մաշտոցին, նրա առաքելությանը, մեր պատմության մեջ նրա ունեցած դերին: Դրանք ուշագրավ են այն առումով, որ Մեսրոպ Մաշտոցը ներկայացվում է առաջին հերթին որպես մարդ իր կենսագրության տարբեր

¹ ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես», Երևան, 2014, էջ 90:

² **Եփրեմյան Վ.**, Չգրված գրքի ծանոթագրություններ, Երևան, 2008, էջ 9:

հանգրվաններում, հասարակական տարբեր շերտերի հետ ունեցած հարաբերությունների համատեքստում:

Մանուկ ընթերցողների համար մեծ հետաքրքրություն կարող են առաջ բերել պատմվածքների այն դրվագները, որտեղ Մաշտոցն իր աշակերտներին ոչ թե բարոյախոսական խրատներ է տալիս, այլ նրանց համար պարզ, հասկանալի, մատչելի միջոցներով ներկայացնում է գրի ու գրականության, մտքի ու գիտության, հատկապես դպրոցի դերն ու նշանակությունը: Պատահական չէ, որ գրերի գյուտից հետո Մաշտոցն առաջին դպրոցները բացեց սահմանեզրերին: Նրա խորին համոզմամբ այդ դպրոցները սահմանապահ բերդեր են, ուսուցիչներն ու աշակերտները՝ սահմանապահ զինվորներ: Մարգարեական մտքեր էին դրանք, հեռահար, ռազմավարական նշանակության մտքեր, որովհետև հետմաշտոցյան շրջանի մեր պատմությունը ցույց տվեց, որ այն բնականվայրերը, որտեղ փակվում են դպրոցները, ժամանակի ընթացքում ամայանում ու վերանում են աշխարհագրական քարտեզներից:

Ս. Խանզադյանը Մաշտոցին ներկայացնում է ոչ միայն որպես գիտնական ու մեծ ուսուցչապետ, այլև որպես զինվոր, որ իր աշակերտների հետ զենքը ձեռքին պաշտպանում է երկրի սահմանները, մշակութային արժեքները:

Պատմական թեմայով գրված ստեղծագործություններում Ս. Խանզադյանն օգտագործում է գեղարվեստական տարբեր հնարքներ, որոնք ավելի հետաքրքիր և ուշագրավ են դարձնում պատումի ընթացքը: Այդ ստեղծագործություններում շատ հաճախ հանդիպադրվում են պատմական անցյալն ու ներկան, միմյանց լրացնում են առասպելն ու միջը, իրականն ու երևակայականը: Հաճախ, ճիշտ է, անվանի գրողը «հավատարիմ չի մնում» պատմական դեպքերի ճշմարտացիությանը, բայց դա չի խանգարում նրան մշակելու պատմության փիլիսոփայության արդիական ընկալումներ:

Հայրենասիրական դաստիարակության հիանալի դասեր կարող են տալ մանուկ ու պատանի ընթերցողներին «Արաքսը պղտորվում է» , «Վեց գիշեր» , «Մեռածները հիշում են» վիպակները, որտեղ հանդիպադրվում են անցյալը, ներկան ու ապագան:

«Արաքսը պղտորվում է» վիպակի հերոսը՝ Առաքելը, մեր մանկապատանեկան գրականության այն հերոսներից է, որոնք հիանալի օրինակ կարող են հանդիսանալ մեր մանուկ ընթերցողների համար, որոնցից շատերը, ցավիք սրտի, աստիճանաբար կտրվում են արմատներից, մեծանում բոլորովին այլ հոգեբանությամբ, հետևում այլ արժեհամակարգերի:

Վիպակում Ս. Խանզադյանն իր հերոսների միջոցով ընթերցողի առջև բացում է պատմության խորհրդավոր դռները, նրան տանում տարբեր հանգրվաններ, թերթում անցյալի բազմաթիվ հերոսական ու ողբերգական էջեր: Մանուկ ընթերցողին նա հետաքրքիր միջոցներով հասու է դարձնում այն ճշմարտությունը, որ պատմության քառուղիներում սրի պես զորավոր են եղել մեր մագաղաթյա մատյանները, որոնք սերունդներին են ավանդել մաքառման ոգին, պատմության լույսն ու ստվերը:

Այդպիսի առաքելություն է Ս. Խանզադյանը վերագրում Առաքել Դավրիժեցու «Պատմությանը»: Նա դիմում է գրական հետաքրքիր հնարքի. կազմակերպում է երկու Առաքելների՝ Առաքել Դավրիժեցի պապի և Առաքել անունով նրա թոռան խորհրդանշական «հանդիպումը»: «Մի օր պապիկը, որ երկար ժամանակ արկողնային հիվանդ էր, ինձ կանչեց իր մոտ: - Դու, թոռնիկս, - ասաց,- գիտե՞ս, թե քո անունն ինչո՞ւ է Առաքել: Բարձիս տակ գիրք կա, հանիր: Երբ ես չեմ լինի, իսկ դա անխուսափելի է, քանի որ ես իննսունմեկ տարեկան եմ, դու կկարդաս այդ գիրքը: Կրկնում եմ՝ կկարդաս միայն իմ չլինելուց հետո: Այս գիրքը գրել է մեր ազգատոհմի նախնի Առաքել պատմագիր Դավրիժեցին: Քո անունն էլ նրանից է: Ահա արդեն երեք հարյուր տարուց ավելի է, ինչ մեր ազգատոհմի մեջ կրկնվում է Առաքել անունը... Մի քանի օր անց պապս վախճանվեց: Նրան թաղելուց հետո միայն սկսեցի կարդալ նրա նվիրած գիրքը: Դա կոչվում էր այսպես. «Պատմությունն անցից հատվածոց, որք եկին ի վեր աշխարհիս հայոց... Ի թագավորեն Շահաբաս կոչեցելու, ի նորին ազգի, որք են պարսիկք»³:

Առաքել Դավրիժեցի պապը թոռանը տանում է պատմության ուղիներով: Այդ ճանապարհին պատանի Առաքելը հանդիպում է մեր հերոսական անցյալի շատ ու շատ նշանավոր դեմքերի, լսում պատմություններ նրանց հերոսական կյանքի մասին: Վիպակում ուշագրավ է Թուփսձամի՝ հայ գեղանի աղջկա կերպարը: Վերջինս Առաքելի հասակակիցն է և նրան զարմացնում է ոչ միայն իր ոչ երկրային գեղեցկությամբ, այլև զինվորին յուրահատուկ քաջությամբ, անկոտրում կամքով: Թուփսձամի համար կարևորը ազգային ներուժի համախմբումն է, պայքարի ոգու ամրապնդումը: «Մարդը պետք է ուժ ունենա», բայց ուժը պետք է ի չարս չգործադրի: Ասել է՝ թե մարդը պիտի առաջին հերթին լինի բարի, իսկ «բարությունը անկարող ոչինչ բան է, եթե հզոր ուժ չունենա»⁴:

³ Խանզադյան Ս., Արաքսը աղտոտվում է, Երևան, 1985, էջ 3, 4:

⁴ Նույն տեղում:

Թուխծամը Առաքելին արիության դասեր է տալիս՝ «Արի եղիր: Արի, եղբայրս,- քրքջում էր երեսս ի վեր, իսկ ես բնավ չէի վիրավորվում: Նա շատ անկեղծ էր» :

Թուխծամն անչափ կարևորում է հոգևոր մաքառումների դերը, բայց միայն դրանցով ազգը չի կարող գոյատևել. «Անշուշտ, կույր ու դժբախտ է այն ազգը, որ մտքի բարձր թռիչք չունի, սեփական մտածելու կերպի գիտություն և ուսում չունի, որ չի կարողանում առնչվել ուրիշ ազգերի հոգու լույսի հետ: Սակայն...Մեզ նախ և առաջ զենք է պետք: Առաջ զենքն ու զինական ուժը, հետո չգիտեմ, թե ինչը...»⁵:

Այս ոգով են պատմության դասերն իրենց պատանի ընթերցողին մատուցում եղեռնի ահասարսուտ դեպքերին նվիրված «Վեց գիշեր» և «Մեռածները հիշում են» վիպակները:

Յոթ տարի Ալիզոն լեռան անտառներում պատսպարված հայ ֆիդայիներն անհավասար պայքար են մղում թուրքական կանոնավոր զորքերի դեմ: Նրանց մեջ է նաև պատանի Սերոբն իր հասակակից ընկերներով: Սերոբը դաստիարակվել է այն ոգով (ի տարբերություն մեծահարուստ ընտանիքների իր հասակակիցների), որ երբեք չի կարելի վստահել թուրքին, հավատալ նրա շողոքորթ խոսքերին, որովհետև թուրքի համար մանկուց մշակվել է մի համոզմունք, որ հային թալանելը, բռնաբարելը, սպանելը հանցագործություն, մեղք չէ, այլ աստվածահաճո արարք, դրախտում տեղ գտնելու ուղիղ ճանապարհ:

Սերոբն իր ընկերների հետ մասնակցում է բազմաթիվ մարտերի, սկանալետս է լինում բազմաթիվ ահասարսուտ դեպքերի. հիմնահատակ թալանված ու այրված բնակավայրեր, լլկված, բռնաբարված դիակներ, անթաղ ծեղեր ու մանուկներ ու զարմանում է, որ մեր զինվորներից շատերը երբեմն խղճահարությամբ են լցվում թուրք վիրավոր զինվորների նկատմամբ: «Ակն ընդ ական, ատամ ընդ ատաման, սա պիտի լինի մեր կարգախոսը», - իր հասակակիցներին բազմիցս ասում է Սերոբը՝ քաջ գիտակցելով, որ ուժին պետք է ուժ հակադրել, բարությանն ու մարդասիրությանը՝ համարժեք պատասխաններ:

«Պետք է ձեզ վարժեցնեմ թշնամու արյուն թափելուն, տղաներ, իրենք են մեզ ստիպում այդպես վարվել» :

Սերոբը խոսում է հայ մարդու արժանապատվության գիտակցումով,

⁵ Նույն տեղում, էջ 142, 143:

այնպիսի ըմբռնումով, որ պետք է ջարդել այն կարծրատիպերը, թե հայերը չունեն դիմադրության ոգի:

Ճիշտ է, Ս. Խանզադյանի՝ եղեռնի թեմայով գրված ստեղծագործություններն ուղղակիորեն հասցեագրված չեն մանուկ ու պատանի ընթերցողներին, սակայն նրանց մեջ ներկայացված պատանիների կերպարները հիանալի օրինակ կարող են լինել մատաղ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության գործում:

Պատանի վրիժառուների մի ամբողջ պատկերասրահ է ներկայացված «Խոսեք Հայաստանի լեռներ» վեպում՝ Բենիամին, Ձյունիկ, Ուլիկ, Կուրբան-Ալի Մանուկ և ուրիշներ, ովքեր, Երզնկայի Կաթակն գյուղի բնակչության հետ բարձրանալով Ակնահովիտի լեռները, հերոսականության իսկական օրինակներ են ցուցաբերում թուրքական կանոնավոր զորագնդերի դեմ մղվող անհավասար մարտերում: Առանձնապես տպավորիչ է Կուրբան-Ալի Մանուկի կերպարը: Նրա հորը թուրքերը մորթել են երեխայի աչքի առջև: Մանուկը հրաշքով կենդանի է մնացել, անվանափոխվել ու ծառայության է անցել ոստիկանությունում, որտեղ ծառայելու ընթացքում խիստ արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում թուրքերի նպատակների, ծրագրերի և այլնի մասին:

Նա հայ վրիժառուի տիպական կերպար է, որի կյանքի ամբողջ նպատակն ազգի թշնամիներից վրեժ լուծելն է: Գաղթականների խմբի հետ Արաքսի մյուս ափն անցած Մանուկը ծառայության է անցնում Միջինասիական անապատներում բասմաչների դեմ կռվող խորհրդային զորամասում: Ամեն օր նա իր դառը մղձավանջների մեջ է. հիշում է «Ամառինեի հրապարակի խարույկը, ողջակիզվող Գեղամի խրոխտ ձայնը: Նա հիշում է, թե ինչպես գնդակահարեց գերմանացի գնդապետ Կուրտ ֆոն Բայցին: - Չեմ կարող չսպանել Ձեզ, հեր գնդապետ: Սակայն ուզում եմ իմանաք, որ ես Ձեր գանձերը կողոպտելու մտքով չեմ սպանում Ձեզ, ինչպես անում է հետին ավազակը: Այլ ուզում եմ իմանաք, որ ես հայ եմ ու իմ արդար վրեժն եմ լուծում»⁶:

Մեկուկես միլիոն անմեղ զոհերի արյան վրեժը նա լուծում է Էնվերի սպանությամբ. Մանուկի ոտքերի տակ թավալվող թուրք փաշան խնդրում է.

«Մի սպանիր ինձ: Ես քեզ կհանձնեմ Բեռլինի բանկերում ունեցածս ողջ դրամը: Դա մեկուկես միլիոն դոլար է:

-Բարի, սակայն ասացեք, Էնվեր փաշա, ես ի՞նչ պատասխան տամ մեկուկես հայրենակիցներիս անթաղ ոսկորներին, որ դու ևս քո ատամներով

⁶ Խանզադյան Ս., Խոսեք Հայաստանի լեռներ, Երևան, 1978, էջ 531:

կրծոտելով կոտորեցիր: Ի՞նչ պատասխան տամ քո ձեռքերով ևս խոշտանգված Հայաստան հայրենիքին, պղծված Եփրատին: Եթե քո մեջ մարդ ասած մասունքից թեկուզ մի փշուր կա, ապա էնվեր փաշա, դու պիտի սատկես»⁷:

Պատմական թեմայով գրված Ս. Խանզադյանի պատմվածքներն ու վիպակներն արժարժում են մատաղ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության այնպիսի խնդիրներ, որոնք խիստ առօրեական են մեր օրերում, երբ համարյա ամեն օր մեր հարևան ազերիները նորանոր սադրանքների են դիմում սահմանամերձ գոտիներում՝ ոչնչով չտարբերվելով իրենց բարբարոս նախնիներից:

Մեր մատաղ սերունդը «...պիտի դաստիարակվի մեր գրողների լավագույն ստեղծագործությունների ոգով, պիտի պատրաստ լինի Սերոբի, նրա մարտական պատանի զինակիցների օրինակով համարժեք պատասխան տալու յուրաքանչյուր սադրանքի ու ոտնձգության:

Դա է մեր մեծերի պատգամը»⁸:

ВОПРОСЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СЕРО ХАНЗАДЯНА

МЕЛИНЕ ГИЛАВЯН

В настоящей статье рассматриваются рассказы видного армянского писателя, написанные для детей или вошедшие в круг их чтения, а также повести “Шесть ночей”, “Мертвые вспоминают”, “Аракс мутнеет”.

Эти произведения и в наши дни не утратили своего познавательного и воспитательного значения и эстетическую ценность. Они могут сыграть важную роль для патриотического воспитания, в процессах формирования личности и расширения мировоззрения подрастающего поколения.

Ключевые слова – геноцид, уроки истории, месть, борьба.

⁷ Նույն տեղում, էջ 535:

⁸ ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես», Երևան, 2014, էջ 94:

PATRIOTIC EDUCATIONAL ISSUES IN THE WORKS OF SERO KHANZADYAN

MELINE GILAVYAN

Gilavyan in this article reviews some of the short stories of renowned writer Sero Khanzadyan and in particular the novellas, "Six nights", "The Dead Remember" and "Araks is Blurry" as well.

Gilavyan is of the opinion that these works even today feature a great pedagogical significance and aesthetic value. They can play a crucial role in the patriotic education of the children, the formation of their individuality and values in general and the enlargement of their world view.

Key words – genocide, lessons of history, revange, struggle.